

վարութիւնը Անիում աւելի նշանաւոր հետքեր թողեց։
Նա շինեց քաղաքային պարիսպները, որ աւելի ընդար-
ձակ օղակով են շրջապատում Անին քան Աշոտի պարիսպ-
ները։ Այդ ակներե ցոյց է տալիս քաղաքի արագ և անշեղ
աճելութիւնը։ Կարօք գրաւելու անյաջող փորձն և Վրաց
Բագրատ թագաւորի ու Տայոց կիւրապաղատ Գաւթի Աբ-
խազների թագաւորի դէմ պատերազմներին մասնակցու-
թիւնը ազդեցութիւն չունեցան Անիի արտաքին բարօրու-
թեան համար։ Սմբատի յանկարծական մահը (990 թ.),
որ համարւում է երկնային պատիժ նրա ծանր չարագոր-
ծութիւնների համար, մայրաքաղաքի դռները բաց արեց
Սմբատի եղբայր Գագիկի առաջ, որը մինչև այդ՝ իրաւունք
չունէր Անի մտնելու։

Գագիկ Ա.-ի ժամանակ (990—1022 թ.) Անիի թա-
գաւորութիւնը հասաւ ամենածաղկեալ դրութեան։ Իւր
ուժին վստահ Գագիկը, որին պատմիչները նկարագրում
են որպէս կարող, քաջ, պատերազմասէր, և յաջողակ ոք,
թոյլ տուեց իրան արհամարհել մինչև անգամ Բիւզան-
դանդիայի հզօր կայսր Վասիլ Բ.-ի բարեացակամութիւնը,
Գագիկը նրան ընդառաջ չգնաց, երբ արեւելեան միւս տի-
րոջները աճապարում էին նրան երկրագեղեւ՝ երբ նա
ճանապարհորդում էր արեւելքում և պատիւ էին համա-
րում ընդունել նրա շնորհած պալատական տիտղոսները։

(շարունակելի)

Թարգ. Յ. Ա. Ն.

ԲԵԼԳԻԱՅՈՒՄ ԵՒ ՀՈԼԼԱՆԴԻԱՅՈՒՄ

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՏՊԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շարունակութիւն

Դեռ Քէօլն չըմտած արդէն երևում է Հոենսթը՝ մարդկութեան
քարիք այդ գետը և առանձնապէս՝ Քէօլնի աստուածը։ Գրաւում
գետի ազդող տեսքից և հեռուից նշմարելով նրա ափից քիչ հեռու
գտնող մինչև ամպեր բարձրացող մի հսկայական տաճարի զոյգ

զմբէթները, կայարանում իջնելուն պէս շտապում եմ դէպի այդ կողմը: Քիչ յետոյ արդէն Հռենոսի ասիին եմ:

Հռենոսը հոսում է Քէօնի հարաւային մասով: Քաղաքը ընկնում է դեռի ձախ ասիին: Միայն երկու կամուրջ է կառուցած. այս արդէն ցոյց է տալիս, որքան մեծ է Հռենոսը, և ինչու Քէօնի մօտ նրա վրայ միայն երկու կամուրջ կայ: Այդ կամուրջներից մէկը երկաթից է և նոր ժամանակի գործ. նա ծառայում է գլխաւորապէս երկաթուղային հաղորդակցութեան: Երկրորդ կամուրջը սլաւոմական է. սա յիշեցնում է պարսիկների և յոյների կոխը Դարեհի ժամանակ, Հնդկական աշխարհը: Այս կամուրջը կոչւում է նաւակամուրջ: Հաւասար մեծութեան բաղմամբիւ նաւակներ ամբողջ դիտի լայնութեամբ կողք-կողքի շարել են, իրար հետ միացրել և երեսը տախտակով ծածկել: Ստացուել է մի լողացող, անընդհատ օրօրող կամուրջ: Սա ծառայում է մարդկանց, կառքերի և սայլերի երթևեկութեան: Բայի կամուրջներից, կան և շատ նաւակներ, որոնք հեշտացնում են մի ասիից միւսն անցնելը:

Հռենոսի ասիից քիչ հեռու, գլխաւոր կայարանի յանդիման կանգնած է Քէօնի հրաշալիքը, նրա աշխարհահռչակ տաճարը: Մի հսկայական շինութիւն, որը իւր տեսակում եղակի է: Ես անգոր եմ նկարագրել այս տաճարի գեղեցկութիւնը, անմասն ոճը, մարդկանց վրայ թողնող տպաւութիւնը: Եւ դրա համար ես այս ուրիշից եմ փոխ առնում: «Իւրաքանչիւր բարի մարդ աղօթում է իր Աստծուն: Նա սակայն կամենում է տօն օրերին այս իւր բարեկամների հետ միասին կատարել: Երբ հին դերմանացիները դեռ իրենց հեթանոս աստուածութիւններին էին պաշտում, նրանք հաւաքւում էին սովորապէս սրբազան անտառակներում կամ հինաւուրց անտառների մէջ և այստեղ իրենց աստուածներին զոհ էին մատուցանում: Բայց երբ յետոյ նրանք քրիստոնեայ դարձան, սկսեցին իրենց համար գեղեցիկ եկեղեցիներ կառուցանել:

Ամեն ժողովուրդ կառուցանում է իւր եկեղեցիները և տաճարները ըստ իւր սեփական ճաշակի: Գերմանացիները իրենց եկեղեցիները կառուցանելիս ընդօրինակում էին հսկայական անտառին. բարձր դռներ, բարձր լուսամուտներ, երկարաձիգ սիւներ, բարձր կամարներ և տանիքներ և կից զմբէթը էլ աւելի բարձր՝ մէկ հսկայական մայր ծառի նման, որն ամենից անցնում է:

Իրենց սեփական բնակարանները կարող էին փոքր լինել, իրենց սենեակները նեղ և ցածր: Բայց երբ նրանք միասին սիրելի Աստծուն յիշել էին կամենում, ինչպէս մեծ է նա, ինչպէս բարձր է նրա երկինքը, ինչպէս մեծ է նրա հզօրութիւնը և սէրը—այն ժամանակ ամենամեծ տունն անգամ թւում է ոչ բաւական մեծ: Այո, գերմանական բոլոր եկեղեցիներից ամենամեծը և ամենագեղեցիկը,

Քեօլնի տաճարը Հռենոսի ափին, է այնքան փառահեղ, որ նա միայն մեր օրերումն է սլափափափուել, վերջացել, մինչդեռ նրա վրայ շատ հարիւրաւոր տարիներ են աշխատել Կառուցման եղանակը, որը գործադրուել է դրա վրայ, կոչւում է գոթական ոճ:

Քեօլնի տաճարը, ինչպէս և գերմանական հին եկեղեցիների մեծամասնութիւնը, խաչի ձև ունի: Սեղանը գրանւում է գէպի արևելք, որովհետև այդտեղ է դառնում այն երկիրը, որտեղ Փրկիչը ծնուել է: Միւս ծայրում բարձրանում են, նման երկու հսկայական մայր ծառի, երկու հսկայական գմբէթներ մինչև ամպերը: Իրենց կողքերի վրայ նրանք կրում են մի բաղմութիւն ատամների և սուր սուր ծայրերի: Տանիքի շուրջը գտնւում են նոյնպէս ատամներ և սուրսուր ծայրեր, ծառի գաղաթի նման, այնպէս որ մարդ իսկապէս այն տպաւորութիւնն է ստանում, որ նրա առաջը գտնւում է մի անտառ երկու հսկայական մայրերով, որոնք ամենից անցնում են:

Ներքուստ տաճարը փառահեղ զարդարուած է: Առաքեալների, սրբերի և այլ բարեպաշտ մարդկանց սիւնարձանները կանգնած են երկար սիւների վրայ, սեղանի վրայ դրուած է Փրկչի նկարը, իսկ բարձր առաստաղից գէպից ցած են նայում հրեշտակների սիրալիր գլուխները: Հսկայական կամարածն լուսամուտներից լոյսը ներս է հոսում: Շնորհիւ լուսամուտների մեծութեան եկեղեցու ներսում աւելի լուսաւոր կըլինէր, և մարդիկ գուցէ աւելի իրենց գործերի, քան թէ աղօթքի և քարոզի մասին մտածէին: Դրա համար ապակիները նկարուած են: Փառահեղ նկարները շատ գեղեցիկ գոյներով, գէպքեր սրբազան պատմութիւնից հրապուրում են աչքը և միաժամանակ յետ են դարձնում օրուայ պարզ լոյսը: Այսպէս աղօթաւորներին ոչոք չի խանգարում: Երգեհոնը նուազում է և ուժեղ կերպով տարածւում է կամարների ու սիւնների տակ, աւելի գեղեցիկ կերպով, քան առաջ, երբ հին գերմանացիները անտառում աղօթելու հաճար հաւաքւում էին: Քարոզիչը խօսում է սեղանից և ամբիոնից, և ամեն ոք կտրող է նրան լսել, եթէ նոյն իսկ տաճարի հակադիր ծայրում գտնուի, որովհետև զարմանալի պարզ կերպով ձայնը տարածւում է: Վերև, բարձրում չորս կողմով տարածւում է մի վերնատուն, որը ցածրից հազիւ է նշմարւում: Ով կամենում է տաճարի բարձրութեան մասին մի բաւական ուղիղ գաղափար կազմել, թող այնտեղ բարձրանայ: Նայում էք վերևից գէպից ցած՝ աղօթաւորներին, որոնք ներքևում հաւաքուած են, նրանք երևում են շատ մանր: Հոգևորականի ձայնից ոչ մի հնչիւն չի հասնում այս բարձրութեան: Մէկ սովորական եկեղեցի կարող է տաճարի մէջ տեղաւորուել և այդ եկեղեցու գմբէթի ծայրը չի կարող նրա առաստաղին հասնել: (Franz Otto, Deutsche Geschichten):

Քեօլնի տաճարը մի կանգուն արձան, թանգարան է ուշ գո-

Թական օձիւ Թէ ներքուստ և Թէ արտաքուստ նա ներկայանում է արուեստի, ճարտարապետութեան մէջ մի կատարեալ դործ: Տաճարի գեղեցկութիւնը ներդաշնակում է նրա մեծութեանը, բարձրութեանը և առանձին խորհրդաւորութիւն տալի նրան: Այս տաճարի հիմքը դրուել է 1248 թուականին և աւարտուել է 15 դարու վերջերքին, թէև ոչ ամբողջովին: Ամբողջ շինութիւնը բռնում է մօտ 6166 քառակուսի մետր տարածութիւն: Իսկ գմբէթների բարձրութիւնն է մօտ 156 մետր:

Բաւականին գեղեցիկ է և Քեօնի քաղաքային խորհրդարանը: Ընհանրապէս Քեօնը ունի շատ յայտնի շինութիւններ, պատմական յուշարձաններ: Հռոմայեցիներից հիմնուած այս քաղաքը (Colonia Agrippinensis) դեռ մինչև օրս պահել է պատմական շատ յիշխակարաններ: Քեօնին առանձին դիրք և փայլ է տալիս Հռենոս գետը: Դեռ հնումը շնորհիւ այդ գետի Քեօնը քաղաքների մէջ առաջինն էր և Հանգայի հզօր դաշնակիցը: Մի ժամանակ Քեօնը առևտրական մեծ յարաբերութիւն ունէր զանազան կենդրոնների հետ, մանաւանդ Անգլիայի: Հէնց նրա այդ փառահեղ տաճարը իւր ծաղկեալ ժամանակից է, որը և վկայում է՝ թէ որքան հարուստ, ճոխ է եղել այդ քաղաքը: Բայց Ամերիկայի գիւտից յետոյ, ովկեանոսային հաղորդակցութեան սկսուելով, նա կորցնում է իւր նշանակութիւնը: Այսօր նա ամենից շատ յայտնի է իւր «Քեօնեան ջրի» արտահանութեամբ: (Eau de Cologne):

Շրջելով Քեօնի փողոցներով, որոնք բաւականին տարօրինակ են, ացնելով եպիսկոպոսապատկան այս քաղաքի պատմական շինութիւնների առջևից, մարդ պահ մի զգում է, թէ անցեալումն է ապրում: Ինձ վրայ գոնէ խիստ ազդում, իմ մէջ անշափ յոյզեր էր առաջացնում Հռենոսը: Կանգնած պատմական այդ գետի ափին, յուշերով տարուել էի պատմութեան մութ, խաւար դարերը: Առաջևս պատկերանում էր Կեսարի, Տակիտոսի և այլոց նկարագրած Գերմանիան: Երևակայում էի հին գերմանացիներին մորթիներ հագած, քարէ կամ փայտէ զէնքերով Հռենոսի և Էլբայի ափերին թափառելիս: Ես յիշում էի վայրենի թափառական գերմանացիներին և համեմատում նոր երիտասարդ գերմանացիների հետ: Համեմատում էի և նախանձում: Նախանձում էի գերմանացիներին, առաջևս պատկերացնելով իմ հայրենիքի տխուր վիճակը:

Մի ժողովուրդ, որ աւելի առաջ էր կուլտուրայով քան գերմանացին, մի ժողովուրդ, որը մի ժամանակ ունէր իւր ծաղկեալ վիճակը, մինչդեռ գերմանացին թափառական, վայրենի կեանք էր վարում, այսօր որքան հեռու, յետ է մնացել գերմանացուց:

Յիշելով մեր ժողովրդի դարերի ընթացքում կրած անօրինակ ճախորդութիւնները, ես զայրոյթով լցւում էի դէպի իմ նախնիքը,

որոնք այնքան անխոհեմ էին գտնուել, իրենց համար այս տեսակ մի երկիր հայրենիք ընտրելով: Ի՞նչու, ի՞նչու, նրանք էլ չանխառնեցին Եւրոպայում մի կտոր հող ձեռք բերել, որ մենք էլ՝ ազատ բարբարոսներից, անվերջ աւերումներից, թալանից, մարդկութեան ցոյց տայինք, որ ազգ ենք և նախանձախնդիր մարդկութեան յառաջագիմութեան, այն էլ մեծ չափով:

Մանդոլական ծագման պատկանող հունգարացին, ֆիններ մեր օրերում աշխարհի հիացման առարկայ են իրենց յաջողութիւններով յառաջագիմութեամբ, իսկ մենք, որ մարդկութեան աւելի ազնիւ արիւնից ենք սերուած, Եւրոպայից դուրս ընտրած լինելով մեզ համար հայրենիք, մինչև օրս էլ կրում ենք մեր հարեանների պատճառած տանջանքների ծանր խաչը.....

Այս տեսակ մտածմունքների մէջ խորասուզուած, ես վերջին հրաժեշտ եմ տալիս Քեօլնին և ճանապարհս շարունակում: Քեօլնի շրջանից դուրս գալով, բնութիւնն աստիճանաբար փոխուում է և աւելի գրաւիչ է դառնում: Հետզհետէ երևում են անտառներ, ձորեր, փոքրիկ բարձրութիւններ: Մօտենալով Ախէն քաղաքին, բնութիւնը աւելի գեղեցիկ՝ գրաւիչ է:

Ախէնում մարդ իրեն զգում է, որ արդէն շուրջն այլ բնութիւն է տարածւում: Եւ այդ առաջուանի համեմատութեամբ շատ գրաւիչ, հրապուրիչ է: Շատ սիրուն է Ախէն քաղաքի դիրքը: Թէպէտ նա գերմանական քաղաքներից շատ յետ է մնացել իւր առետրով, շինութիւններով, կեանքով ընդհանրապէս, բայց բնութեամբ իրատ գեղեցիկ, գրաւիչ է:

Ախէնը մի ժամանակ յայտնի փառք է ունեցել: Նա եղել է Ֆրանկոնեան թագաւորների մայրաքաղաքը: Առանձնապէս կարլոս Մեծը շատ էր սիրում այս քաղաքը, այժմ էլ նրա դին ամփոփուած է քաղաքիս մայր տաճարում:

Ախէնում մարդ զգում է, որ դուրս է գալիս Գերմանիայից: Փողոցները, խանութների դասաւորութիւնը, կարգ ու կանոնը, տների պատուհանների զարդարանքները, մարդկանց վարուելու եղանակը, լեզուն, այս բոլորը ցոյց են տալիս, որ այստեղ այլ կեանք է տիրում, և որը խիստ տարբերւում է բուն գերմանականից: Այստեղ տիրում է կաթոլիկ աշխարհը: Այդ վկայում են փողոցներով անցնող սևազգեստ կաթոլիկ հոգևորականները, իրենց անձոնի գլխարկներով և անիւնը դէմքով: Այս քաղաքում ամեն փողոցի ծայրին կամ տան ճակատին կարելի է տեսնել մետաղից կամ փայտից պատրաստուած Գրիստոսի խաչելութիւնը կամ մայր Աստուածածինը պատերից կախած: Ես կաթոլիկ աշխարհում չեմ եղել և Քեօլնից յետոյ Ախէնը երկրորդ կաթոլիկ քաղաքն է: Բայց վերջինս աւելի բնորոշ է: Բաւական հետաքրքրուած կաթոլիկներ-

բով, ևս չտապում եմ եկեղեցիներից մէկը: Դեռ եկեղեցի չը հասած՝ առջևս անցնում էր մի թափօր: Հետաքրքրուելով, ևս սկսեցի հետևել:

Կատարում էր մի կրօնական թէ ազգային թափօր: Ամենից առաջ գնում էին երաժիշտները՝ զանազան գործիքների վրայ նուագելով, նրանց հետևում էին զգեստաւորուած մանուկների խմբեր 6—7 տարեկան: Թէ տղայ և թէ աղջիկ հագել էին սպիտակ զգեստներ և վրաները կրում էին հրեշտակային թևեր ու պսակներ: Մանուկների խմբերը իրենց ուսերի վրայ կրում էին փայտից թէ մետաղից պատրաստած մանուկ Յիսուսի արձանը՝ շորեր հագցրած և ձեռին էլ մի փոքրիկ կեղծ դառ բռնած: Մի այլ խումբ, որը բաղկացած էր աղջիկներից, տանում էր եկեղեցական անօթներ, դրօշակներ և զանազան նկարներ: Սրանց հետևում էին հարսանեաց զգեստներ հագած, չրդարչների մէջ ծածկուած կոյսեր, որոնք իրենց ուսերի վրայ կրում էին Աստուածածնի արձանը տիկնիկի պէս հագցրած, զլխին թագ, երեսը շղարշով պատած և գրկում փոքրիկ Յիսուսին բռնած՝ դարձեալ շորեր հագցրած: Սրանց յետևից գնում էր հասակաւոր տղաների մի խումբ, որը շալակած տանում էր մի հօկայական խաչի վրայ բևեռած փայտեայ Գրիստոսին: Այսպէս իրար անմերջ հետևում էին Չանազան զգեստաւորուած խմբեր: Ամենից վերջը գնում էին հոգևորականները մի տխուր, ներդաշնակ եղանակ երգելով: Հոգևորականները չըջապատել էին մի հսկայական ամպհովանի, որի տակ դառնում էին զգեստաւորուած երեք եպիսկոպոս (?), որոնցից մէկը ձեռքին բռնել էր սկիհը: Թափօրն անցում էր փողոցներով, տեղ տեղ կանդ էր առնում և որոշ արարողութիւններ կատարում: Չանազան պատուհաններից, պատշգամբներից, դռներից, որոնց առջևում թափօրն անցնում էր, մարդիկ ընդառաջ էին գուրս դալիս՝ վառ մօմերը ձեռքներին:

Մտադրուել էի այս թափօրին մինչև վերջը հետևել, բայց երբ մի եկեղեցի մտաւ և այնտեղ երկար ուշացաւ, ևս թողի, հեռացայ:

Կաթօլիկ այս թափօրը վրաս տարօրինակ տպաւորութիւն թողեց, մանաւանդ զգեստաւորուած թափօրաւորները մանուկ Գրիստոսի հագցրած արձանով, Աստուածածնի արձաններով և այլն: Գրիստոսնէական այս թափօրը ինձ յիշեցնել տուեց մեր հարեան չիա թուրքերի «Ալիի սուգը»: Մեծ եղաւ իմ դարմանքը, երբ կաթօլիկ եկեղեցում սեղանի վրայ տեսայ նոյն զգեստաւորուած Աստուածածինը, թագը զլխին և մանուկ Յիսուսը գրկում, դարձեալ հագին զգեստ: Այդ ամենը իմ համար անսովոր տարօրինակութիւն էր, որովհետև արեւելեան և յատկապէս հայ եկեղեցին նման թափօրներ, Յիսուսի, Անտուածամօր և այլ սրբերի արձաններ և այն էլ հագուստով չի ընդունում:

(շարունակելի)

Հ. Մուսայէլեան